



## A Comparative Study on the Fundamental Principles of the Justice Administration in the Exposure Stage of a Crime in Iran's Law and International Documents

Zahra Khodadadi<sup>1</sup>, Hassan Ali Moazenzadegan<sup>2\*</sup>, Anahita Seifi<sup>3</sup>

1. PhD student in criminal law, Faculty of Humanities, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran.

2. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran: (author in charge).

3. Assistant Professor, Department of International Law, Allameh Tabatabai University, Department of Women's Studies, Tehran, Iran.

### ARTICLE INFORMATION

**Article Type:** Original Research

**Pages:** 723-739

**Article history:**

**Received:** 28 May 2022

**Edition:** 7 Jul 2022

**Accepted:** 28 Oct 2022

**Published online:** 18 Mar 2023

### Keywords:

Justice, crime detection, fundamental principles, the principle of legality.

### corresponding author:

Hassan Ali Moazenzadegan

### Address:

Iran, Tehran, Allameh Tabatabai University, Faculty of Law and Political Science, Department of Criminal Law and Criminology.

### Orchid Code:

0000-0001-6173-0996

### Tel:

02148391234

### Email:

moazenzadegan@gmail.com

### ABSTRACT

**Background and Aim:** The implementation of justice is considered the main goal in any legal-political system. The administration of justice in various fields, both criminal and non-criminal, has special manifestations, effects and rulings. In the criminal field, the discovery of the crime and the trial process are also very important.

**Materials and Methods:** This research is of theoretical type and the research method is descriptive-analytical and the method of data collection is library and has been done by referring to documents, books and articles.

**Findings:** Crime discovery is the first and most basic issue in the process of criminal proceedings and achieving criminal justice. In fact, this stage is considered the cornerstone of the next stages and directly creates many diverse works. The stage of crime detection, like other stages of criminal justice, has certain basic principles.

**Ethical Considerations:** In order to organize this research, while observing the authenticity of the texts, honesty and fidelity have been observed.

**Conclusion:** The findings of the research are that although Iran's laws have specified many of these principles; However, there are gaps in some principles such as the right to choose a lawyer and the legality of obtaining evidence in the Criminal Procedure Law.

**Keywords:** Justice, crime detection, fundamental principles, the principle of legality.

### Cite this article as:

Khodadadi Z, moazenzadeganHA, seifi A. A Comparative Study on the Fundamental Principles of the Justice Administration in the Exposure Stage of a Crime in Iran's Law and International Documents . *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.



فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۱

### مطالعه تطبیقی اصول بنیادین اجرای عدالت در مرحله کشف جرم در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی

زهرا خدادادی<sup>۱</sup>، حسنعلی مؤذن‌زادگان<sup>۲\*</sup>، آناهیتا سیفی<sup>۳</sup>

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری، دانشکده علوم انسانی، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران.

۲. دانشیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

۳. استادیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، گروه مطالعات زنان، تهران، ایران.

#### چکیده

**زمینه و هدف:** اجرای عدالت هدف اصلی در هر نظام حقوقی-سیاسی محسوب می‌شود. اجرای عدالت در حوزه‌های مختلف اعم از کیفری و غیرکیفری دارای جلوه‌ها، آثار و احکام خاصی است. در حوزه کیفری نیز کشف جرم و روند دادرسی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

**مواد و روش‌ها:** این تحقیق از نوع نظری و روش آن به‌صورت توصیفی-تحلیلی است. گردآوری اطلاعات نیز به‌صورت کتابخانه‌ای انجام شده است.

**یافته‌ها:** کشف جرم اولین و مبنایی‌ترین مسئله در فرآیند دادرسی کیفری و نیل به عدالت کیفری محسوب می‌شود. در واقع این مرحله، سنگ بنای مراحل بعد محسوب می‌شود و به‌صورت مستقیم آثار بسیار متنوعی ایجاد می‌کند. مرحله کشف جرم نیز مانند سایر مراحل اجرای عدالت کیفری دارای اصول مبنایی خاصی است.

**ملاحظات اخلاقی:** در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

**نتیجه‌گیری:** نتایج پژوهش این است که اگرچه حقوق ایران بسیاری از این اصول را مورد تصریح قرار داده است؛ اما در برخی اصول همچون حق انتخاب وکیل و قانونی بودن تحصیل دلیل در قانون آئین دادرسی کیفری خلأهایی دارد.

**واژگان کلیدی:** عدالت، کشف جرم، اصول بنیادین، اصل قانونی بودن.

#### اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۷۲۳-۷۳۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۷

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۰۴/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷

#### واژگان کلیدی:

عدالت، کشف جرم، اصول بنیادین، اصل قانونی بودن.

#### نویسنده مسئول:

حسنعلی مؤذن‌زادگان

آدرس پستی:

ایران، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی.

کد ارکید:

0000-0001-6173-0996

تلفن:

۰۲۱۴۸۳۹۱۲۳۴

پست الکترونیک:

moazenzadegan@gmail.com

## ۱. مقدمه

را مشخص بیان کرده است. البته قبل از قانون آئین دادرسی کیفری، در قانون اساسی نیز برخی از این اصول به‌صراحت بیان شده است. از جمله تضمینات دادرسی عادلانه در قانون اساسی ایران که می‌تواند از همان آغاز کشف و تعقیب جرم به‌کار بسته شود عبارت‌اند از: اصل قانونی بودن جرم و مجازات (اصل ۱۶۹)، اصل برائت (اصل ۳۷)، اصل حفظ کرامت انسانی (در بند شش اصل ۲)، اصل ممنوعیت شکنجه (اصول ۳۹ و ۳۸)، اصل علنی بودن دادرسی (اصل ۱۶۵)، اصل حق داشتن وکیل (اصل ۳۵)، اصل ممنوعیت بازداشت غیرقانونی (اصل ۳۲)، اصل حریم خصوصی (اصول ۲۲، ۲۳، ۲۵). در قانون آئین دادرسی کیفری ایران مصوب ۱۳۹۲ نیز از ماده ۲ تا ۷، اصول کلی دادرسی بیان شده است و همچنین در مواد این قانون به‌طور پراکنده به مواردی اشاره شده است.

درباره نوآوری پژوهش حاضر، به‌طور کلی، کتاب‌ها، رساله‌ها و مقالاتی وجود دارند از قبیل کتاب اصول آئین دادرسی کیفری نوشته باقری‌نژاد (۱۳۹۷)، رساله اختری (۱۴۰۰)، پایان‌نامه حیدری (۱۳۹۹)، مقاله‌ای با عنوان «هستی‌شناسی اصول بنیادین دادرسی» از عباس تدین و همکاران (۱۳۹۹)، مقاله «تضمینات حقوق دفاعی متهمان و امر بازجویی در مرحله تحقیقات مقدماتی» از مؤذن‌زادگان (۱۳۸۹) و موارد دیگر. اما در هیچ‌یک از منابع در دسترس، به‌شکل خاص و موردی، جایگاه اصول بنیادین به‌صورت تطبیقی در اسناد بین‌المللی و یکی از مراحل دادرسی بررسی نشده است. پژوهش حاضر به‌دنبال پاسخ به این پرسش است که نخست، جایگاه اصول بنیادین دادرسی در اسناد جهانی چیست و دوم، نظام حقوقی

دادرسی عادلانه یکی از موازین بین‌المللی حقوق بشر محسوب می‌شود که در نظام حقوق داخلی بسیاری از کشورها مورد تأیید است و اجرا می‌شود. دادرسی عادلانه می‌باید تمام مراحل رسیدگی از مرحله کشف و تعقیب جرم، تحقیقات مقدماتی، رسیدگی و بعد از آن را در برگیرد. منظور از اصول دادرسی عادلانه برقراری تعادل و توازن بین اقتدار و اختیار دولت از یک سو و موقعیت و شرایط متهم از سوی دیگر در دادرسی‌های کیفری است. اهمیت این امر به‌اندازه‌ای است که از حقوق داخلی کشورها فراتر رفته است و در عرصه‌های جهانی نیز بدان توجه شده است. چنان‌که در اکثر کنوانسیون‌ها و معاهدات، بخشی از آن، اصول دادرسی در روند رسیدگی در مراجع قضایی را بیان کرده است. در راستای اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر باید توجه داشت که نقش اصول بنیادین دادرسی از مرحله کشف جرم، شروع می‌شود. با توجه به نص قانون‌گذار در ماده ۲۸ قانون آئین دادرسی کیفری ایران، مهم‌ترین افرادی که می‌توانند نقش به‌سزایی در مرحله نخستین دادرسی داشته باشند، ضابطان دادگستری هستند. ایشان در مرحله پس از وقوع جرم، اقداماتی را انجام می‌دهند که برای حفظ آثار و دلایل وقوع جرم، دستگیری متهم و پیش‌گیری از فرار وی و جمع‌آوری اطلاعات مربوط به بزه ارتكابی مورد نیاز باشد. این اقدامات زیر نظر دادستانی انجام می‌شود و در ماده ۴۶ نیز بر آن تأکید شده است که ضابطان دادگستری باید نتیجه اقدامات خود را فوری به دادستان اطلاع دهند تا دادستان تصمیمات مقتضی را صادر کند. به‌دلیل اهمیت این مرحله و حفظ حقوق متهم، مقنن در قانون آئین دادرسی کیفری، اصول بنیادین دادرسی

هر نظام حقوقی مبتنی بر اصول و قواعدی است که مستقیم از مبانی حقوق سرچشمه می‌گیرند. برخی از اصول بنیادین به‌صورت مشترک در تمام مراحل دادرسی نقش به‌سزایی دارند. در ادامه مهم‌ترین اصول مشترک تمام مراحل دادرسی در اجرای عدالت به‌صورت تطبیقی و تحلیلی با اسناد جهانی و حقوق داخلی ایران بررسی می‌شود.

### ۵-۱-۱. اصل برائت

اصل برائت لازمه احترام به شأن و کرامت انسانیت است و ضامن حقوق و آزادی‌های حقوق شهروندی است که علاوه بر حفظ نظم اجتماع، مانع از مجازات بی‌گناهی یا مجازات مضاعف متهم می‌شود (ناصری و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۱۹). لحاظ کردن این اصل در حقوق موضوعه هر کشوری ضامن رعایت حقوق شهروندی در آن کشور خواهد بود. این اصل در حقیقت میراث مشترک حقوقی همه ملل مترقی در جهان است و از قوانین داخلی کشورها فراتر رفته است و در سطح بین‌المللی و گاه منطقه‌ای مورد توجه قرار گرفته است. در سطح بین‌المللی در اسناد مهمی از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر (در بند ۱ ماده ۱۱)، در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (بند ۲ ماده ۱۴) و پیمان‌نامه حقوق کودک (بند ۲ قسمت ب ماده ۴۰) به‌صراحت اصل برائت بیان شده است. در اسناد منطقه‌ای حقوق بشر نیز از جمله در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در بند ۲ ماده ۶، در اعلامیه آمریکایی حقوق بشر در ماده ۸ بند ۲ و ماده ۲۶، در منشور آفریقایی در بند ۱ ماده ۷ و در اعلامیه اسلامی حقوق بشر در بند ۵ ماده ۱۹ این اصل بیان شده است. جایگاه اصل برائت در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای مؤید این مطلب است

ایران تا چه اندازه توانسته است در قوانین خود این اصول را بپذیرد و آن را اجرا کند؟ برای پاسخ به سؤالات فوق، مطالب این مقاله در دو قسمت تدوین شده است. مهم‌ترین اصول بنیادین مشترک در تمام مراحل دادرسی و اجرای عدالت در اسناد جهانی و نظام حقوقی ایران، مهم‌ترین اصول بنیادین اختصاصی در مرحله کشف جرم در اسناد جهانی و نظام حقوقی ایران.

### ۲. ملاحظات اخلاقی

در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، ضمن رعایت اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

### ۳. مواد و روش‌ها

این تحقیق از نوع نظری و روش آن به‌صورت توصیفی-تحلیلی است. گردآوری اطلاعات نیز به-صورت کتاب‌خانه‌ای انجام شده است.

### ۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که کشف جرم اولین و مبنایی‌ترین مسئله در فرآیند دادرسی کیفری و نیل به عدالت کیفری محسوب می‌شود. در واقع این مرحله، سنگ بنای مراحل بعد محسوب می‌شود و به‌صورت مستقیم آثار بسیار متنوعی ایجاد می‌کند. مرحله کشف جرم نیز مانند سایر مراحل اجرای عدالت کیفری دارای اصول مبنایی خاصی است.

### ۵. بحث

### ۵-۱. اصول بنیادین مشترک اجرای عدالت در مرحله کشف جرم

جرم باشد و تا جرم در دادگاه صالح اثبات نشود و رأی مستدل و مستند به مواد قانونی یا منابع فقهی معتبر، قرار نگردیده، اصل بر براءت متهم بوده و هر کس حق دارد در پناه قانون از امنیت لازم برخوردار باشد» (ابراهیمی‌راد، ۱۳۸۹، ۱۱-۱۲).

با توجه به پیشینه فقهی اصل براءت (سوره طلاق آیه ۵، سوره توبه آیه ۱۱۵، قاعده درء و قاعده البینه علی المدعی) در زمینه توجه به این اصل و حقوق ناشی از آن، به نظر می‌رسد کشور ایران قدمت بیشتری نسبت به اسناد جهانی در این مورد داشته باشد و این نشان از تمدن غنی ایران است که حتی پیش از آنکه دین اسلام را بپذیرد در منشور صادرشده از کوروش هخامنشی بسیاری از اصول اولیه حقوق بشر از جمله فرض بی‌گناهی پیش‌بینی شده است. بعدها در سطح جهانی با تصویب اسناد و کنوانسیون‌هایی با محتوای حقوق بشری، این اصل با پذیرش جهانی مواجه شد (زراعت، ۱۳۸۲، ۴۱-۴۲).

بر این اساس درباره پیش‌بینی اصل براءت کشور ایران هم‌سو و بسا زودتر از اسناد جهانی قدم برداشته است. در این باره قانون اساسی ایران قدمت و سبقه طولانی دارد. پیش از انقلاب اسلامی ایران، متمم قانون اساسی مشروطه مصوب ۱۳۰۸/۱۰/۲۸ (۱۹۰۶/۱۲/۳۰) در اصل دهم، اصل براءت و فرض بی‌گناهی را پیش‌بینی کرده بود. در حالی که سال‌ها پس از آن، در اعلامیه جهانی حقوق بشر که مصوب ۱۹۴۸ (۱۳۲۷ شمسی) است، اصل براءت پیش‌بینی شده است و این مورد می‌تواند توجه ویژه نظام حقوقی ایران را در این زمینه تأیید کند. به‌علاوه میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز در سال ۱۹۶۶ (۱۳۴۵/۹/۲۵) به این اصل اشاره

که این اصل صرفاً یک موضوع داخلی و مختص کشور به‌خصوصی نیست (آزادبخت، ۱۳۹۶، ۱۷-۱۸). نظام حقوقی ایران نیز این اصل را مورد توجه قرار داده است. قانون اساسی ایران در فصل سوم به حقوق ملت توجه کرده است. مهم‌ترین حقوق شهروندی که این قانون در سایه اصل براءت بدان اهتمام ورزیده است عبارت‌اند از: اصل ۲۲ (مصونیت جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص)، اصل ۲۵ (ممنوعیت استراق سمع و هر گونه تجسس)، اصل ۳۲ (ممنوعیت دستگیری افراد؛ مگر به حکم قانون)، اصل ۳۸ (ممنوعیت شکنجه) و ... در نهایت در اصل ۳۷ به‌صراحت اصل براءت را بیان کرده است. در قانون آئین دادرسی کیفری نیز اصل براءت در ماده ۴ بیان شده است و آثار آن در موارد مختلفی از جمله حق سکوت، ممنوعیت شکنجه، تفهیم اتهام در همان ساعات اولیه دستگیری یا بازداشت نیز در خور توجه است. در قانون مجازات اسلامی در برخی موارد اصل براءت مورد بی‌توجهی قرار گرفته است؛ از جمله برخی جرایم علیه امنیت که بر خلاف اصل براءت، متهم باید بی‌گناهی خود را ثابت کند (مانند ماده ۴۹۹ قانون مجازات اسلامی که بیان می‌دارد: «هر کس در یکی از دستجات یا جمعیت‌ها یا شعب جمعیت‌های مذکور در ماده ۴۹۸ عضویت یابد، به سه ماه تا پنج سال حبس حکم می‌گردد، مگر اینکه ثابت شود از اهداف آن بی‌اطلاع بوده است». در این ماده اصل بر آگاهی مرتکب است؛ در حالی که در جرائم امنیتی، اثبات بی‌گناهی متهم بسیار دشوار است. در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ در بند ۲ ماده واحده قید چنین شده است: «محکومیت‌ها باید بر طبق ترتیبات قانونی و منحصر به مباشر، شریک و معاون

کرده است که در این باره نیز ایران سال‌ها قبل از میثاق، به اصل برائت توجه کرده بود.

### ۵-۱-۲. اصل حفظ و رعایت کرامت انسانی

امروزه کرامت انسانی و رعایت آن مبنای مقررات حقوق بشر محسوب می‌شود و از آن در قالب راه‌برد نوین سیاست جنایی نام برده می‌شود. راه‌بردی که حکومت‌ها را متعهد می‌کند تا سیاست جنایی خود را در قلمرو قانون‌گذاری، قضایی و اجرایی بر پایه کرامت انسانی جهت‌گیری کنند (قماش، ۱۳۹۰، ۸۹). اصل احترام به کرامت و شخصیت انسان چه در اسناد بین‌المللی چه در اسناد منطقه‌ای و حتی در حقوق داخلی اکثر کشورها در قالب یک اصل انسانی پذیرفته شده است. برای نمونه در اعلامیه جهانی حقوق بشر در ماده ۵ و ۶، در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در مواد مختلفی از جمله در ماده ۳ (تساوی حقوق زن و مرد در جامعه)، ماده ۶ (حق زندگی)، ماده ۷ (ممنوعیت شکنجه و قرار دادن یک شخص تحت آزمایش‌های پزشکی یا علمی بدون رضایت آزادانه او)، ماده ۸ (ممنوعیت برده‌داری و اجبار به کار اجباری)، ماده ۹ (حق آزادی و امنیت شخصی، تفهیم اتهام در همان اوایل دستگیری)، این اصل به صراحت مورد اشاره است. در کنوانسیون حقوق کودک نیز به صراحت در بند ج ماده ۳۷ و بند ۱ ماده ۴۰ به این اصل اشاره شده است و در مواردی همچون بندهای الف، ب، د ماده ۳۷ به ترتیب موارد (ممنوعیت شکنجه، منع دستگیری خودسرانه، در صورت محرومیت از آزادی حق دسترسی فوری به معاضدت‌های حقوقی)، بخش‌های مندرج در بند ۲ ماده ۴۰ این کنوانسیون (موارد مربوط به اصل قانونی بودن جرم و مجازات، اصل بی‌گناهی کودکان مظنون

به ارتکاب جرم) و غیره به صورت ضمنی از این اصل حمایت شده است (خالقی، ۱۳۹۲، ۱۴۱-۱۴۲).

در اسناد منطقه‌ای نیز از جمله در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر که در بخش اول حقوق و آزادی‌ها در مواد ۱۴، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲ به حقوقی همچون حق حیات، ممنوعیت شکنجه، منع کار اجباری، حق آزادی و امنیت، حق محاکمه عادلانه، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، حق احترام به زندگی خصوصی و خانوادگی و ممنوعیت تبعیض توجه شده است. در مقدمه اعلامیه آمریکایی حقوق بشر برابری انسان‌ها در کرامت و حقوق و آزاد بودن آن‌ها مورد تأکید واقع شده است و در میان مواد مندرج در اعلامیه، به حق حیات، حق آزادی و امنیت شخصی، ممنوعیت تبعیض و غیره، اشاره شده است که همگی در لوای اصل احترام به کرامت انسانی پرورش یافته‌اند. در اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز می‌توان در بیشتر مواد قید شده در آن، اثر اصل احترام به کرامت انسان را مشاهده کرد. برای نمونه در مواد ۱، ۲، ۴، ۶، ۸ و ۱۱ این اعلامیه به ترتیب مسائلی همچون برابری انسان‌ها در اصل شرافت انسانی و ممنوعیت تبعیض، احترام به جنازه انسان‌ها پس از مرگ، برابری افراد در حیثیت انسانی، حق داشتن یک شخصیت شرعی برای هر فرد، حق آزادی از زمان تولد تا مرگ مطرح شده است. در منشور آفریقایی حقوق بشر نیز به اصل حق کرامت و آزادی از بردگی، حق حیات، ممنوعیت شکنجه و غیره، اشاره شده است (علوی و رحیمی‌نژاد، ۱۳۸۹، ۱۱۹-۱۱۷).

نظام حقوقی ایران در قالب یک کشور اسلامی، طبیعتاً این اصل را در تدوین قوانین سرلوحه قرار داده است. کرامت انسانی موضوعی است با ریشه اسلامی و قرآنی (برای نمونه، آیه ۷۰ سوره اسراء و آیه



به‌نظر می‌رسد این اصل فارق از دین و مذهب هر کشوری، در قالب یک اصل انسانی مورد پذیرش همگان است و می‌توان گفت در توجه به این اصل چه در سطح جهانی چه در ایران، یک نقطه مشترک محسوب می‌شود و ایران هم‌سو با اسناد جهانی این اصل را در قوانین خود پیش بینی کرده است.

### ۵-۱-۳. اصل منع شکنجه

شکنجه به هر نحو و از سوی هر شخص ممنوع است. شکنجه‌کنندگان قابل تعقیب‌اند و اقرار حاصل از شکنجه فاقد اعتبار و اثر قانونی است. قاعده منع شکنجه در نظام بین‌المللی یک قاعده لازم‌الاجرا محسوب می‌شود. به‌نحوی که این اصل در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای حقوق بشری از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر در ماده ۵ اعلامیه، در میثاق حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶) در ماده ۷، پیمان نامه حقوق کودک در بند الف ماده ۳۷، منشور آفریقایی حقوق بشر در ماده ۴، کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر در بند ۱ ماده ۱۵، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در ماده ۳، و در اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز در ماده ۲۰ آن نیز پیش‌بینی شده است. علاوه بر اسناد حقوق بشری، یک کنوانسیون بین‌المللی به‌نام کنوانسیون منع شکنجه مصوب ۱۹۸۴ تدوین شده است که در ماده یک این کنوانسیون، تعریف شکنجه بیان شده است (حیدری پوری، ۱۳۹۹، ۳۴-۳۶).

ممنوعیت شکنجه از اصل احترام به کرامت انسانی نشئت گرفته است. وقتی هر انسانی محترم است پس نمی‌توان او را شکنجه کرد. هرچند آن شکنجه برای نیل به حقیقت امری در روند دادرسی باشد و این

۳۰ بقره)؛ بنابراین دارای سبقه شرعی و اسلامی است و خداوند بی قید و شرط کرامت انسان را به رسمیت شناخته است. این مهم نیز، ابتدا در سال ۱۲۸۵ در متمم قانون اساسی مشروطه یعنی سال‌ها پیش از اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مورد تأکید قرار گرفته بود. در قانون اساسی (بند ۶ اصل ۲) به صراحت و غیر مستقیم در اصولی همچون اصل تساوی در اصل ۱۹، اصل رعایت حریم خصوصی در اصل ۲۲، ممنوعیت تفتیش عقاید در اصل ۲۳، این اصل مورد حمایت قرار گرفته است. در قانون آئین دادرسی کیفری نیز این اصل مهم که خود منشأ حقوق مهم دیگری از قبیل منع شکنجه، اصل برائت، حفظ و رعایت حریم خصوصی افراد و غیره تصریح شده است (فضائلی، ۱۳۹۴، ۳۱-۳۲).

قانون مجازات اسلامی مستقیم اصل کرامت انسانی را مورد تصریح قرار نداده است؛ اما با جرم‌انگاری عمل شکنجه در ماده ۵۷۸ یا درباره اصل تساوی و برابری انسان‌ها که حتی در حدود و قصاص و دیات، با اصولی مانند فردی کردن مجازات تخصیص‌ناپذیر بیان شده است (زیرا این مجازات‌ها در حق تمام مجرمان و برحسب مقدار و روش معین شده باید اجرا شود)، به نوعی از حقوق نشئت گرفته از این اصل، حمایت کیفری کرده است. در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حقوق شهروندی نیز در بندهای مختلف ماده واحده به حقوقی همچون ممنوعیت اعمال سلیقه شخصی درباره افراد درگیر با دادرسی و منع اعمال خشونت، اصل عدم بازداشت خودسرانه، اصل برائت، منع شکنجه و ایدای متهم، احترام به حریم خصوصی افراد و اموال ایشان مطرح شده است.

شکلی نیز، ممنوعیت شکنجه را با حساسیت خاص خود اظهار کرده است و به رسمیت شناخته است. در بند ۶ و ۷ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی و بند ۹ همان قانون به صورت صریح بر ممنوعیت هر گونه شکنجه متهم تأکید شده است.

از حیث ضمانت اجرا هر گونه اظهاری را از سوی متهم در جریان رسیدگی که در نتیجه اکراه و اجبار یا استفاده از کلمات موهن حاصل شده باشد، غیر معتبر می‌داند. این قانون در این دو بخش منطبق با اصل ۳۸ قانون اساسی است. قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در ماده ۶۳ که ضمانت اجرای نقض مقررات تحقیقات مقدماتی را در نظر گرفته است به عدم رعایت مفاد ماده ۶۰ تصریح ندارد و بنابراین به نظر می‌رسد در این خصوص ماده ۵۷۹ قانون مجازات اسلامی حاکم است (حبیبی، ۱۳۹۲، ۷۱-۷۲).

این اصل جایگاه فقهی و شرعی نیز دارد. از نگاه اسلام، همه انسان‌ها حتی مجرمان و گناهکاران محترم هستند. از این رو در روایات زیادی، شکنجه متهم پیش از اثبات جرم، ممنوع اعلام شده است. در آیه ۷۰ سوره اسراء خداوند می‌فرماید: «و لقد کرمانا بنی آدم ...»: خداوند انسان‌ها را گرامی داشته است. بنابراین نمی‌توان وی را شکنجه کرد. در پاسخ به این پرسش که حقوق ایران تا چه حدی در پیش‌بینی این اصل با اسناد جهانی هم‌سو است می‌توان گفت که قوانین ایران هماهنگ با اسناد جهانی این اصل را مورد پیش‌بینی قرار داده‌اند و از سوی دیگر وقتی سابقه تاریخی قانون‌گذاری قانون اساسی را مورد مطالعه قرار می‌دهیم می‌توان به این نتیجه رسید که

حقیقتی است که جهانیان با آن موافق هستند. این اصل، در حقوق داخلی ایران نیز به رسمیت شناخته شده است و حتی در مواردی به صراحت اطلاعات به دست آمده از متهم از طریق شکنجه را بی‌اعتبار تلقی کرده است. قانون اساسی ایران در اصل ۳۸ تعریف شکنجه را بیان کرده است و برای ضمانت اجرای این اصل در ماده ۵۷۸ قانون مجازات اسلامی مقرر شده است که این ضمانت اجرا برای اصل ۳۸ قانون اساسی کافی نیست. زیرا فقط شکنجه و آزار بدنی متهم را شامل می‌شود. در حالی که شکنجه در اصل مذکور اعم است از بدنی و روحی و روانی. پرسشی که مطرح می‌شود این است که در حقوق ایران درباره شکنجه روحی و روانی هیچ ضمانت اجرایی مطرح نشده است (در قانون آئین دادرسی کیفری در ماده ۱۴ و تبصره ۱ آن، به بحث جبران ضرر و زیان‌های معنوی و روحی و روانی اشاره شده است که فقط بزه‌دیده را شامل می‌شود و این هم حتی بدون ضمانت اجرا است). قانون آئین دادرسی کیفری در راستای حمایت از ممنوعیت شکنجه در مراحل تعقیب تأکید دارد بازجویی متهم بدون اکراه و اجبار صورت گیرد و استفاده از کلمات موهن و طرح سؤالات تلقینی و اغفال‌کننده ممنوع است (ماده ۶۰ قانون آئین دادرسی کیفری) و ضمانت اجرای گرفتن پاسخ برای سؤالات اغفال‌کننده و با اکراه و اجبار و شکنجه را فاقد اعتبار قانونی دانسته است (خدادادی، ۱۳۹۳، ۴۲-۴۱).

در ادامه ماده ۱۹۵ همین قانون، مقرر داشته است: «... پرسش تلقینی یا همراه با اغفال، اکراه و اجبار متهم ممنوع است». با توجه به دو ماده فوق چنین می‌توان استنباط کرد که قانون‌گذار حتی در قوانین



نظام حقوقی ایران در این مورد نیز نسبت به اسناد جهانی پیشی گرفته است.

#### ۵-۱-۴. اصل حق داشتن وکیل

از جمله مهم‌ترین حقوق ناشی از بحث حقوق دفاعی متهم، حق داشتن وکیل است. دامنه به رسمیت شناختن این اصل در سطح بین‌المللی و نیز منطقه‌ای حائز اهمیت است. برای نمونه، حق برخورداری از وکیل به صورت ضمنی در ماده ۱۴ و در قسمت ب بند ۳ همان ماده در میثاق حقوق مدنی و سیاسی، در کنوانسیون حقوق کودک در بند د ماده ۳۷ در قسمت د بند ۴ ماده ۲۱ اساسنامه یوگسلاوی و قسمت د بند ۴ ماده ۲۱ اساسنامه رواندا و قسمت ج بند ۲ ماده ۵۵ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری بر این حق تأکید کرده‌اند (خدادادی، ۱۳۹۳، ۴۹-۵۱). در ماده ۷ اصول اساسی درباره نقش وکلا و بند ۶ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر نیز به این اصل مهم توجه شده است.

در برخی اسناد منطقه‌ای مانند کنوانسیون آمریکایی، منشور آفریقایی و اعلامیه اسلامی حقوق بشر به صراحت حق داشتن وکیل قید نشده است؛ بلکه حق داشتن یک دادرسی عادلانه به رسمیت شناخته شده است که می‌توان به صورت نهفته در این اصل، حق داشتن وکیل را نیز لحاظ کرد که یکی از موارد تحقق دادرسی عادلانه است و خود این مسئله، نشانه خلأ در این کنوانسیون‌هاست. این اصل در نظام حقوقی ایران نیز به رسمیت شناخته شده است. در قانون اساسی ایران در اصل ۳۵، در قانون آئین دادرسی کیفری در مواد ۵ و ۴۸ به جایگاه این اصل مهم توجه شده است. در قانون آئین دادرسی کیفری نیز برای نخستین بار در ماده ۴۸ حضور وکیل در مرحله تحت

نظر به صراحت مورد پیش‌بینی قرار گرفته است. هرچند با وجود تبصره این ماده در عمل با محدودیت‌هایی مواجه هستیم و این تبصره می‌تواند با اصل ۳۵ قانون اساسی نیز مغایرت داشته باشد. همین قدم برای حضور وکیل در مرحله تحت نظر قدم نوین و بسیار مؤثر در بحث تضمین حقوق افراد در همان مراحل اولیه دادرسی است. همچنین مقنن برای اولین بار با پیش‌بینی ماده ۱۹۰ در مرحله تحقیقات مقدماتی، داشتن وکیل را مطرح کرد؛ هرچند در این ماده بحث محدودیت تعداد وکلا مد نظر بوده است و فقط یک نفر وکیل برای حضور در این مرحله را لحاظ کرده است.

در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی نیز در بند سوم ماده واحده، این اصل مورد توجه قرار گرفته است. در اعلامیه جهانی حقوق بشر که مهم‌ترین اعلامیه است، به این اصل بی‌توجهی شده است و در برخی از کنوانسیون‌های مهم منطقه‌ای نیز اصلاً به این اصل اشاره نشده است و فقط به دادرسی عادلانه اشاره شده است. این خود بی‌توجهی به اهمیت این اصل را نشان می‌دهد؛ در حالی که با بررسی نظام حقوقی ایران آن هم برخی قوانین ایران، می‌توان دید که این اصل به صراحت در قالب یکی از اصول مهم دادرسی عادلانه پیش‌بینی شده است. در این زمینه به نظر می‌رسد علاوه بر اینکه ایران هم‌سو و هماهنگ با اسناد جهانی است می‌توان گفت که در این باره نیز از برخی اسناد بین‌المللی و برخی اسناد منطقه‌ای حقوق بشر پیشی گرفته است.

#### ۵-۲. اصول بنیادین اختصاصی در مرحله کشف

#### جرم

در نظام حقوقی ایران در قانون اساسی در اصل ۳۲ و مواد ۱۸۹، ۴۹، ۴۷، ۴۶، ۴۴، ۴۳، ۴۴ قانون آئین دادرسی کیفری و همچنین بند ۵ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، اصل ممنوعیت بازداشت خودسرانه پیش‌بینی شده است. با بررسی در تاریخ می‌توان به این نتیجه رسید که ایران باستان پایه‌گذار حقوق شهروندی در جهان است. همان‌طور که در مطالب قبلی بیان شد، بسیاری از مبانی اولیه حقوق بشر و حقوق شهروندی در منشور صادره از کورورش هخامنشی مورد تأکید قرار داده شده بود. با این اوصاف از نظر تاریخی، می‌بینیم که تدوین حقوق شهروندی که یکی از موارد آن اصل آزادی است، در ایران باستان قبل از آنکه در سطح جهانی بدان توجه شود، مورد پیش‌بینی قرار گرفته است (سرمست، ۱۳۸۷، ۸۷-۸۸).

با توجه به جایگاه اصل آزادی در دین اسلام و ریشه فقهی این اصل (آیه ۱۲ سوره حجرات که اشاره به داشتن امنیت روانی و اجتماعی افراد دارد و اینکه به‌صرف مظنون بودن امنیت شخصی را پایمال نکنیم؛ مگر اینکه به یقین برسیم. همچنین در کتاب الغارات از امیرالمومنین روایت شده است که من کسی را به- صرف اتهام دستگیر نمی‌کنم و نیز کسی را از روی حدس و گمان مجازات نمی‌کنم ...)، می‌توان به این حقیقت پی برد که دین اسلام یک دین مترقی است که یکی از اصول اساسی مورد تأکید آن، اصل آزادی است و با توجه به اینکه اعمال این اصل در گرو اعمال به اصل منع بازداشت خودسرانه و غیر قانونی افراد جامعه است و اینکه قوانین ایران بر پایه اصول و دستورهای اسلام پایه‌گذاری شده‌اند، می‌توان گفت که نظام حقوقی ایران نسبت به اسناد جهانی به‌لحاظ تاریخی و تقویمی، به این اصل توجه کرده

از اصول بنیادین اجرای عدالت برخی صرفاً اختصاص به مرحله کشف و تعقیب جرم دارند. در این قسمت با بررسی مهم‌ترین اصول بنیادین اختصاصی در مرحله کشف جرم به صورت تطبیقی در اسناد جهانی و سپس نظام حقوقی ایران می‌خواهیم ببینیم قوانین ایران تا چه اندازه هم سو با اسناد جهانی این اصول را پیش‌بینی نموده است.

### ۵-۲-۱. اصل منع دستگیری و بازداشت خودسرانه متهم

اصل بر آزادی است و سلب این حق یا محدودکردن آن، یک استثنا است و باید موارد قانونی آن در قانون به‌صراحت مشخص شود. این اصل ارتباط مستقیم با اصل بی‌گناهی افراد دارد و برای اجرای عدالت در مرحله پلیسی (نخستین مرحله دادرسی) باید توجه ویژه‌ای به این اصل کرد. ممنوعیت دستگیری خودسرانه افراد در سطح جهانی مورد توافق قرار گرفته است. برای نمونه در اعلامیه جهانی حقوق بشر در ماده ۳ و ۹، در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در بند یک ماده ۹، در کنوانسیون حقوق کودک در بند ب ماده ۳۷ به این اصل مهم توجه شده است. نیز در اسناد مهم منطقه‌ای حقوق بشر از جمله در ماده ۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، ماده ۲۰ اعلامیه اسلامی حقوق بشر و ماده ۶ منشور آفریقایی حقوق بشر بر این اصل تأکید شده است (ساریخانی، ۱۳۹۱، ۱۲-۱۱).

اصل منع بازداشت خودسرانه که متکی بر اصل آزادی بشر است و ریشه در اصل برائت دارد، در نظام حقوقی ایران نیز پیش‌بینی شده است.

است(قانون اساسی مشروطه، مصوب ۱۹۰۶ میلادی). در حال حاضر با تطبیق اسناد جهانی با نظام حقوقی ایران در این زمینه حقوق ایران و اسناد بین‌المللی در راستای موازین حقوق اسلام، این اصل را مورد توجه قرار داده‌اند و هم‌سو و هماهنگ هستند.

### ۵-۲-۲. اصل قانونی بودن تحصیل دلیل

دادرسی در مقام تعقیب و تحقیق و کشف حقیقت می‌تواند آزادانه ادله و اطلاعات و مدارک را در این‌باره جمع‌آوری کند؛ ولی با توجه به اصل قانونی بودن تحصیل دلیل، دادرسی در فرایند نیل به حقیقت نمی‌تواند به دلایل غیر قانونی و نامشروع تمسک جوید و جمع‌آوری و کسب ادله کیفری باید در چارچوب رعایت مقررات دادرسی و رویه قضایی باشد. این اصل ارتباط تنگاتنگی با اصل منع شکنجه دارد. در اسناد بین‌المللی نیز با حمایت از اصل منع شکنجه و عدم بی‌اعتباری اقرار و اظهارات به‌دست‌آمده از طریق شکنجه و اجبار، به‌نوعی از اصل قانونی بودن تحصیل دلیل نیز حمایت شده است. این اصل به‌صراحت در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای بیان نشده است و بیشتر در لوای اصل منع شکنجه در این اسناد پوشش داده شده است. در نظام حقوقی ایران نیز همانند اسناد جهانی، این اصل به‌صراحت پیش‌بینی نشده است؛ بلکه اصل منع شکنجه پیش‌بینی شده است و همان‌طور که پیش‌تر گفته شد اصل منع شکنجه، اصل قانونی بودن تحصیل دلیل را پوشش می‌دهد(موذن‌زادگان و دیگران، ۱۳۹۵، ۳۲-۳۸).

در راستای حمایت از اصل منع تحصیل دلیل از طریق نامشروع، در قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات در مواد ۵۷۸ و ۵۸۰ به‌ترتیب بر منع شکنجه و منع نقض حریم خصوصی تأکید شده است و در

قانون آئین دادرسی کیفری نیز در ماده ۶۰ با اشاره به منع اجبار و اکراه متهم در هنگام بازجویی، به صورت ضمنی مورد حمایت مقنن قرار گرفته است. همچنین در همان قانون(آدک) این اصل تا حدودی مورد تصریح و تأکید قرار گرفته است. از جمله اینکه ضابطان دادگستری که مرحله کشف جرم را برعهده دارند، باید در این مرحله و تحصیل دلیل، ضوابط قانونی را رعایت کنند. در ماده ۳۶ قانون آئین دادرسی کیفری چنین بیان شده است: «...گزارش ضابطان دادگستری باید بر اساس ضوابط و مقررات قانونی تهیه و تنظیم شود. ضوابط قانونی مانند اینکه اقرار متهمان حین بازجویی نباید بر اثر اکراه و شکنجه باشد، از متهمین در حین بازجویی سؤالات اغفال‌کننده و دو پهلو پرسیده نشود». این مورد در قانون مجازات اسلامی در ماده ۱۶۹ نیز مورد تأکید قرار گرفته است. در ماده ۵۶ قانون آئین دادرسی کیفری بیان شده است: «ضابطان دادگستری مکلف‌اند طبق مجوز صادره عمل نمایند و از بازرسی اشخاص، اشیا و مکان‌های غیر مرتبط با موضوع خودداری کنند». در ماده ۵۷ همان قانون بیان می‌دارد: «چنانچه ضابطان دادگستری در هنگام بازرسی محل، ادله و اسباب و آثار جرم دیگری را که تهدیدکننده امنیت و آسایش عمومی جامعه است، مشاهده کنند، ضمن حفظ ادله و تنظیم صورت جلسه بلافاصله مراتب را به مرجع قضایی صالح گزارش و وفق دستور وی عمل کنند». مقنن در مواد ۵۵ تا ۵۷ این قانون به‌ویژه ماده ۵۷، قدم بسیار مهم و در عین حال نوینی را برداشته است که پیش از این در هیچ قانونی بدان اشاره نشده است. با این حال، قانون‌گذار مشخص نکرده است چه جرایمی تهدیدکننده امنیت است و ممکن است که ضابطان با سلیقه خود به

مذکور، به اجمال جایگاه این اصل در مهم‌ترین اسناد بین‌المللی را بررسی می‌کنیم.

در اعلامیه جهانی حقوق بشر به صراحت این اصل پیش‌بینی نشده است و این یک خلأ است. در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در بند ۲ ماده ۹ آن، این اصل به صراحت بیان شده است. همچنین به موجب بند ۳ ماده ۱۴ این میثاق: «هر کس متهم به ارتکاب جرمی بشود باید از تساوی کامل از حقوق دفاعی خود بهره‌مند گردد.» سلاح‌ها و امکانات مقامات رسمی و ضابطان به لحاظ اطلاعات حقوقی و قضایی قابل مقایسه با متهم نیست. قرار گرفتن افراد در محیط کلانتری و یا تحت نظرگاه، یک سری حقوق دفاعی را برای آن‌ها ایجاد می‌کند که اغلب آنان به این حقوق ناآگاه هستند و یا ضربه روحی و آشفتگی و پریشانی فکری ناشی از آن شرایط، مجال اندیشه صحیح را از آنان سلب می‌کند و در شرایط نابرابری نسبت به ضابطان دادگستری قرار می‌دهد.

در کنوانسیون حقوق کودک نیز در بند ۲ ماده ۴۰ این اصل را پیش‌بینی کرده است. علاوه بر اسناد بین‌المللی در اسناد منطقه‌ای حقوق بشر نیز به این اصل توجه شده است. برای نمونه در بند سوم ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به صراحت حقوق قابل تفهیم به متهم بیان شده است. در کنوانسیون آمریکایی، منشور آفریقایی حقوق بشر و اعلامیه اسلامی به صورت صریح این اصل بیان نشده است؛ ولی به طور کلی حق بر دادرسی عادلانه پیش‌بینی شده است. می‌توان آن را یکی از موارد تضمین دادرسی عادلانه در رعایت اصل تفهیم حقوق به متهم دانست. هرچند شایسته بود که این اصل با حقوق قابل تفهیم به متهم از همان مرحله کشف و تعقیب جرم و در مظان اتهام قرار گرفتن فرد، به صورت

جمع‌آوری و بازرسی در این زمینه، اعمال غیر قانونی انجام دهند. در ماده ۵۸ نیز به داشتن مجوز و ارائه آن برای بازرسی منازل، اماکن بسته و تعطیل تأکید شده است (حیدری پوری، ۱۳۹۹، ۴۵-۴۹).

در بند ۹ ماده واحده قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی نیز بیان شده است: «هر گونه شکنجه متهم به منظور اخذ اقرار یا اجبار او به امور دیگر ممنوع بوده و اقرارهای اخذ شده بدین وسیله حجیت شرعی و قانونی نخواهد داشت.»

بنابراین می‌توان به این نتیجه رسید که به نوعی این اصل ریشه شرعی دارد (از جمله در آیه ۵۷ سوره احزاب ایدای بندگان خدا هم‌پایه ایدای خداوند متعال و پیامبر اکرم دانسته شده است). با توجه به مطالب مذکور در پاسخ به این سوال که نظام حقوقی ایران تا چه اندازه در پیش‌بینی این اصل نسبت به اسناد جهانی حقوق بشر هم‌سو است باید گفت که در راستای موازین حقوقی اسلام و با توجه به اینکه به صورت مستقل این اصل را در مواد مختلف قانون آئین دادرسی کیفری بیان کرده است نسبت به اسناد جهانی یک قدم رو به جلو برداشته است؛ زیرا در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای به صراحت به این اصل اشاره نشده است.

### ۵-۲-۳. تفهیم حقوق اشخاص تحت نظر

قرار گرفتن افراد در مقام متهم، باعث افزایش آسیب‌های ناشی از جایگاه آن‌ها از همان شروع دادرسی می‌شود و برای تضمین حقوق و آزادی افراد باید به طور کامل آن‌ها از حقوق و تکالیف خود آگاه شوند تا بتوانند با استفاده از ابزارهای قانونی از خود دفاع کنند. این ضرورت هنگام تحت نظر قرار گرفتن و بازداشت متهمان دو چندان می‌شود. با توجه به موارد

شود؛ زیرا امری خلاف اصل در حال وقوع است. حقوق دادخواهی و دفاع علاوه بر اینکه در زمره حقوق و آزادی‌های اساسی افراد محسوب می‌شوند، ضامن اجرا و عوامل حمایتگر سایر حقوق و آزادی‌های مزبور نیز هستند (موذن زادگان، ۱۳۸۹، ۳۰۱-۳۰۳).

حقوق دفاعی متهم عبارت است از مجموع تضمینات قانونی و قضایی که در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برای افرادی که در مظان ارتکاب بزه قرار می‌گیرند و در سراسر یک رسیدگی کیفری با هدف اتخاذ تصمیمی عادلانه به دور از اشتباهات قضایی، منظور شده است (آشوری، ۱۳۸۸، ۱۱۷-۱۱۸).

در قانون احترام به حقوق و آزادی‌های مشروع شهروندان در بند ۳ ماده واحده فقط به داشتن حق دفاعی برای متهم و حق داشتن وکیل و کارشناس اشاره شده است و به صورت مستقیم اصل تفهیم این حقوق به افراد متهم مورد توجه واقع نشده است. بنابراین مبنای اصلی آگاه‌سازی متهم از حقوق خود از سوی ضابطان، تأمین حقوق دفاعی متهم است تا در مقابل ادعای خلاف اصل براءت و در شرایطی آزاد از خویش دفاع کند (قاسمی‌مقدم، ۱۳۹۴، ۵۱-۵۲).

در پیش‌بینی این اصل چه در اسناد جهانی و چه در نظام حقوقی ایران به نظر می‌رسد که با توجه به تأثیر عمیق این اصل در تضمین عملی دادرسی عادلانه، آن‌چنان که باید مورد توجه واقع نشده است و فقط در اکثر موارد به ذکر حقوقی که متهم از شروع دادرسی تا ختم دادرسی دارد، اشاره شده است. در میان اسناد بین‌المللی مذکور در این مقاله، می‌توان گفت میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و حقوق کودک و در اسناد منطقه‌ای کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به صراحت این اصل را مورد توجه قرار داده‌اند و در نظام حقوقی ایران در قانون اساسی

مستقل بیان می‌شد. در کنار تفهیم اتهام، باید تفهیم حقوق متهم نیز مورد توجه قرار گیرد. این حق، پایه‌ای‌ترین حقوق متهم است و شروع یک دادرسی درست را تشکیل می‌دهد. از جمله حقوق قابل تفهیم به متهم می‌توان به حق متهم به داشتن وکیل، حق متهم به سکوت، حق متهم به تماس با خانواده، حق متهم به معاینه پزشکی اشاره کرد که وی مستحق آن است که از همان مرحله شروع دادرسی از آن آگاه شود.

پس از بررسی اجمالی جایگاه این اصل در اسناد جهانی، جایگاه این اصل در نظام حقوقی ایران بررسی می‌شود و به این پرسش پاسخ داده شود که تا چه اندازه به این اصل در مقررات ایران توجه شده است و چقدر با اسناد جهانی هماهنگ و هم‌سو است.

در نظام حقوقی ایران این اصل در قانون اساسی در اصل ۳۲ بیان شده است و در اصول دیگر این قانون، برخی حقوق فرد متهم پیش‌بینی شده است. برای مثال در اصل ۳۵ اصل براءت را ذکر می‌کند و اصل تفهیم حقوق به اشخاص تحت نظر نشئت گرفته از این اصل است یا در اصل ۳۵ قانون مذکور به حق داشتن وکیل اشاره کرده است.

با توجه به قانون آئین دادرسی کیفری، تمامی حقوق متهم از همان مرحله کشف و تعقیب باید به متهم اطلاع‌رسانی شود که ماده ۶ این قانون مؤید این مطلب است. در راستای اصل مذکور است که شخص تحت نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن، افراد خانواده و آشنایان خود را از تحت نظر بودن خویش آگاه کند و ضابطان نیز مکلف‌اند مساعدت لازم را در این خصوص انجام دهند؛ مگر این که خلاف آن در قانون پیش‌بینی شده باشد. در این صورت نیز باید از مقام قضایی دستور مقتضی اخذ

و قانون آئین دادرسی کیفری این اصل به صورت صریح پیش‌بینی شده است.

در این مقاله، تعدادی از مهم‌ترین اصول بنیادین دادرسی به‌طور اختصاصی در مرحله کشف جرم و تعقیب متهم و بررسی جایگاه آن اصول در حقوق ایران و برخی از اسناد بین‌المللی بیان شد و در ذیل هر اصل سعی بر آن شد تا میزان انطباق قوانین ایران در پیش‌بینی این اصل با اسناد جهانی و نقاط قوت و ضعف آن مشخص شود.

## ۶. نتیجه‌گیری

ضروری‌ترین و اصلی‌ترین تضمین برای برخورداری افراد از حقوق اساسی خود، از جمله حق حیات، آزادی و امنیت و بهره‌مندی از سایر حقوق مدنی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، تأمین دادرسی عادلانه است. در نتیجه پای‌بندی به آئین و ساز و کارهای دادرسی عادلانه (عدالت شکلی) اهمیت و ضرورت فوق‌العاده دارد. در نظام حقوقی ایران با توجه به تصویب قانون آئین دادرسی مصوب سال ۱۳۹۲ که قدمی روبه‌جلو در طول این چند سال بوده است، می‌توان توجه هرچه بیشتر به حقوق شهروندی اصحاب دعوی به‌خصوص متهم را در این قانون مشاهده کرد. مقنن در قانون جدید برای متهم حقوقی همچون اصل احترام به کرامت انسان، اصل برائت، منع شکنجه، حق بر حریم خصوصی، اصل برابری، حق داشتن وکیل را در نظر گرفته است که این مؤلفه‌ها هر کدام به‌نوعی اعتدال در زمینه به رسمیت شناختن حقوق شهروندی افراد است و در تمام مراحل دادرسی باید رعایت شوند. برخی از اصول بنیادین دادرسی مختص مرحله کشف جرم است و شناخت این اصول و اهمیت آن تا آنجاست

که از نخستین مرحله رسیدگی، در راستای تضمین‌کننده حقوق و آزادی‌های افراد به‌خصوص متهم مورد توجه ویژه قرار گرفته است. درباره مهم‌ترین اصول اختصاصی مرحله کشف جرم می‌توان به اصل منع دستگیری و بازداشت متهم، اصل قانونی بودن تحصیل دلیل، اصل آگاه‌سازی متهم به حقوق خود از جمله حق داشتن وکیل از همان مرحله تحت نظر بودن اشاره کرد. برای نخستین بار در حقوق ایران، در قانون آئین دادرسی کیفری ۹۲، قانون‌گذار با پیش‌بینی ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات، به‌طور مطلق (ناظر بر تمامی مراحل دادرسی) و نیز ماده ۶۳ این قانون به‌طور خاص (مرحله تحقیقات پلیسی)، حمایت کیفری خود را در اعمال اصول بنیادین دادرسی که تأمین‌کننده حقوق شهروندی افراد است، تحت حمایت کیفری خود قرار داده است. قانون‌گذار در یک اقدام شایسته، در ماده ۷ قانون آئین دادرسی کیفری با صراحت به ضمانت اجرای کیفری افرادی که در طول دادرسی اصول بنیادین را اعمال نمی‌کنند، اشاره داشته است که همان ماده ۵۷۰ ق.م.ا است.

در تمام موارد مطورحه در این مقاله، نقاط ضعف و قوت نظام حقوقی ایران در به رسمیت شناختن و اهمیت دادن به جایگاه اصول بنیادین نسبت به اسناد جهانی مشخص شد. در پاره‌ای موارد که اصول دارای ریشه فقهی و شرعی بوده‌اند (مانند اصل برائت، منع شکنجه، حفظ کرامت انسانی)، حقوق ایران و اسناد بین‌المللی در به رسمیت شناختن اصول بنیادین دادرسی هم‌سو و همانگ با موازین حقوق اسلام، این اصول را مورد توجه قرار داده‌اند. هرچند قانون آئین دادرسی ۹۲ در زمینه پیش‌بینی اصول بنیادین دادرسی بسیار پیشرفت داشته است؛ در پاره‌ای از



موارد نیاز به اصلاح و دقت بیشتری دارد. برای نمونه می‌توان به تبصره ماده ۴۸ (محدودیت داشتن وکیل)، ماده ۵۷ (عدم مشخص کردن مصادیق جرائم امنیتی که منجر به اعمال سلیقه ضابطان دادگستری می‌تواند باشد) اشاره کرد.

برای نخستین بار در حقوق ایران، در قانون آئین دادرسی کیفری ۹۲، قانون‌گذار با پیش‌بینی ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات، به‌طور مطلق (ناظر بر تمامی مراحل دادرسی) و نیز ماده ۶۳ این قانون به‌طور خاص (مرحله تحقیقات پلیسی)، حمایت کیفری خود را در اعمال اصول بنیادین دادرسی که تأمین‌کننده حقوق شهروندی افراد است، تحت حمایت کیفری خود قرار داده است. قانون‌گذار در یک اقدام شایسته، در ماده ۷ قانون آئین دادرسی کیفری با صراحت به ضمانت اجرای کیفری افرادی که در طول دادرسی اصول بنیادین را اعمال نمی‌کنند، اشاره داشته است که همان ماده ۵۷۰ ق.م.ا است.

#### **۷. تقدیر و تشکر**

ابراز نشده است.

#### **۸. سهم نویسندگان**

همه نویسندگان به‌صورت برابر در تهیه و تدوین پژوهش حاضر مشارکت داشته‌اند.

#### **۹. تضاد منافع**

در این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

## منابع

## منابع فارسی

- سرمست بناب، باقر، اصل برائت در حقوق کیفری، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۸۷.
- علوی، سید محمدتقی؛ رحیمی نژاد، اسماعیل، «درآمد بر مفهوم، مبانی و آثار کرامت انسانی در حقوق کیفری»، دو فصلنامه علمی-تخصصی علامه، دوره شانزدهم، ۲۴، ۱۰۲-۱۲۰، ۱۳۸۹.
- فضائی، مصطفی، دادرسی عادلانه محاکمات کیفری بین‌المللی، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۴.
- قاسمی مقدم، حسن، «تفہیم حقوق متهمان از سوی ضابطان دادگستری با تأکید بر قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲». پژوهش‌نامه حقوق کیفری، سال ششم، ۲، ۴۸-۶۸، ۱۳۹۴.
- قماش، سعید، «کرامت انسانی، راه‌برد نوین سیاست جنایی»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم رضوی، سال سوم، ۳، ۹۵-۱۱۲، ۱۳۹۰.
- موذن‌زادگان، حسنعلی، «تضمینات حقوق دفاعی متهمان و امر بازجویی در مرحله تحقیقات مقدماتی»، نشریه حقوق و سیاست، سال ۸۹، ۲۸، ۳۰۳-۳۰۱، ۱۳۸۹.
- موذن‌زادگان، حسنعلی؛ محمدکوره‌پز، حسین، «ضمانت اجرای نقض حقوق شهروندی در فرایند تحقیقات پلیسی»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۱۱، صص: ۵۳-۸۶، ۱۳۹۵.
- ناصری کریموند، اسدالله؛ طاهری‌نسب؛ سیدیزدالله؛ شکرچی‌زاده، محسن، «دادرسی عادلانه در مرحله ابتدایی، معیارها و ضمانت اجرا». فصلنامه علمی تحقیقات حقوقی آزاد، دوره سیزدهم، ۵۰، ۱۱۹-۱۳۹، ۱۳۹۹.
- ابراهیمی‌راد، مسعود، اصل قانونی بودن تعقیب و ضرورت گرایش آن به سمت مقتضی بودن تعقیب در حقوق کیفری ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، ۱۳۹۸.
- آزادبخت، مریم، حق برخورداری از وکیل در محاکم کیفری بین‌المللی، جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات ماهواره، ۱۳۹۶.
- آشوری، محمد، آئین دادرسی کیفری. جلد اول، چاپ اول. تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۸.
- حبیبی، مسعود، نقض حقوق شهروندی جرائم موضوع ماده ۷ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، شیراز، دانشگاه شیراز، ۱۳۹۲.
- حیدری پوری، مریم، «بررسی ضمانت‌های منع شکنجه در ایجاد حقوق بین‌الملل بشر و قوانین و مقررات ایران». پژوهش‌نامه حقوق تطبیقی، دوره چهارم، شماره ۵، ۲۱-۳۹، ۱۳۹۹.
- خالقی، علی، نکته‌ها در آئین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ نهم، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۲.
- خدادادی، زهرا، بررسی تطبیقی حق برخورداری از دادرسی عادلانه در اسناد منطقه حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، ۱۳۹۳.
- زراعت، عباس، اصول آئین دادرسی کیفری ایران. جلد اول، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۸۲.
- ساریخانی، عادل؛ اکرمی‌سراب، روح‌الله، «مبانی فقهی حق بر اطلاعات»، نشریه حکومت اسلامی، سال هفدهم، ۳، ۶۰-۷۴، ۱۳۹۱.

### منابع انگلیسی

- Convention on the Right of the Child.
- International Documents Human Rights.
- International Covenant on Civil and Political Rights.
- The universal Declaration of Human Rights.

#### Regional Document

- American Convention on Human Rights.
- African Charter on Human Rights.
- European convention for the Protection of Human Rights.
- Islamic Declaration on Human Rights.